BUXORO VILOYATIDA MADANIY MEROS OBYEKTLARINI MUHOFAZA QILISH TIZIMINING SHAKLLANISH TARIXIDAN

Srojeva Gulbahor Vahobovna
Osiyo Xalqaro Universiteti
gulbahorsrojeva@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu tezisda Buxoro viloyatida madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish tizimining shakllanishi va rivojlanishining asosiy bosqichlari tarixiy manbalar asosida yoritiladi. XX asrning 20-yillaridagi dastlabki tashkiliy mexanizmlar, sovet davridagi ilmiy o‘rganish va restavratsiya jarayonlari hamda mustaqillik yillarida huquqiy va xalqaro mezonlarning kuchayishi tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *Buxoro, madaniy meros, Buxkomstaris, yodgorlik, muhofaza, restavratsiya, tarixiy markaz.*

Аннотация. *В тезисе рассматриваются основные этапы формирования и развития системы охраны объектов культурного наследия Бухарской области. Анализируются первые организационные механизмы 1920-х годов, научное изучение и реставрация памятников в советский период, а также усиление правовых и международных подходов в годы независимости.*

Ключевые слова: *Бухара, культурное наследие, Бухкомстарис, памятник, охрана, реставрация, исторический центр.*

Abstract. *This thesis examines the main stages in the formation and development of the cultural heritage protection system in the Bukhara region. It focuses on the early organizational mechanisms of the 1920s, the development of scientific study and restoration during the Soviet period, and the strengthening of legal and international approaches after independence.*

Keywords: *Bukhara, cultural heritage, Bukhkomstaris, monument, protection, restoration, historic centre.*

Buxoro O‘zbekistonning ko‘p asrlik tarixiy-me’moriy merosi mujassam bo‘lgan muhim hududlaridan biridir. Shahardagi madrasa, masjid, maqbara, savdo inshootlari, karvonsaroylar, saroylar va an’anaviy turar joylarning saqlanishi ularni davlat miqyosida hisobga olish, o‘rganish va muhofaza qilishga qaratilgan maxsus tizim

shakllanishini taqozo etdi. Shu bois Buxoroda madaniy merosni muhofaza qilish tarixi faqat ayrim yodgorliklarni ta’mirlash jarayoni emas, balki tegishli tashkilotlar, boshqaruv mexanizmlari va ilmiy yondashuvlarning bosqichma-bosqich rivojlanishi sifatida qaralishi lozim.

XX asrning 20-yillari Buxoro yodgorliklarini davlat nazoratiga olishda muhim bosqich bo‘ldi. Buxoro viloyati davlat arxivida saqlanayotgan 1924–1928-yillarga oid hujjatlar tarixiy obyektlarni hisobga olish, ularning holatini tekshirish va muhofaza choralarini belgilash bilan bog‘liq tashkiliy ishlar olib borilganini ko‘rsatadi [1]. Buxkomstaris faoliyatida yodgorliklarni ro‘yxatga olish, foto va o‘lchov materiallarini tayyorlash, buzilish xavfi mavjud obyektlar yuzasidan tegishli idoralarga murojaat qilish singari amaliy vazifalar muhim o‘rin egallagan. Bu tajriba keyingi davrlarda shakllangan professional muhofaza tizimining dastlabki institutsional asoslaridan biri bo‘ldi.

Dastlabki muhofaza amaliyotining muhim xususiyati yodgorlikka faqat xo‘jalik obyekti sifatida emas, tarixiy va badiiy qiymatga ega meros sifatida yondashishning asta-sekin shakllanishidir. Tarixiy inshootlarning holatini qayd etish, ularning o‘lchov chizmalarini tuzish va saqlanish darajasini baholash keyinchalik restavratsiya faoliyati uchun zarur bo‘lgan ilmiy hujjatlashtirish tamoyillariga zamin yaratdi. Ayniqsa, Buxorodagi yirik me’moriy majmualarning ko‘pligi muhofaza ishlarini alohida obyektlar doirasidan chiqarib, shahar miqyosida rejalashtirish zaruratini yuzaga keltirdi.

Keyingi bosqichda Buxoro me’moriy merosini saqlash ilmiy o‘rganish va restavratsiya ishlari bilan uzviy bog‘landi. Yodgorlikning qurilish tarixi, reja-tuzilishi, konstruktiv holati va bezaklarini ilmiy hujjatlashtirish restavratsiya qarorlarini asoslashning muhim shartiga aylandi. G.A. Pugachenkovaning Buxoro savdo gumbazlariga bag‘ishlangan tadqiqoti shaharning tarixiy me’morchiligini ilmiy o‘rganishga xizmat qilgan ishlardan biri hisoblanadi [2]. Yu.R. Rahmatullayev esa O‘zbekiston me’moriy obidalarining davlat muhofazasidagi o‘rnini yoritib, yodgorliklarni saqlashning tashkiliy va amaliy ahamiyatiga e’tibor qaratgan [3].

1960–1970-yillarga kelib madaniy merosni muhofaza qilishda alohida yodgorlikni saqlash bilan bir qatorda tarixiy muhitni asrash masalasi ham kuchaydi. T.N. Qori-Niyozovning madaniyat yodgorliklarini muhofaza qilish va o‘rganishga bag‘ishlangan ishlari bu masalaning respublika miqyosida ilmiy va jamoatchilik ahamiyatiga ega bo‘lib borganini ko‘rsatadi [4]. Buxoro tajribasida ham oddiy ta’mirlashdan ilmiy asoslangan restavratsiyaga o‘tish, obyektning tarixiy qiyofasi va me’moriy xususiyatlarini imkon qadar saqlashga intilish kuzatildi. Natijada yodgorlikni

faqat jismoniy inshoot sifatida emas, balki tarixiy shahar muhitining tarkibiy qismi sifatida baholash yondashuvi shakllandi.

Buxoroga oid 1990-yillarda nashr etilgan ilmiy to‘plamlarda ham yodgorliklarni tarixiy, me’moriy va madaniy jihatdan kompleks o‘rganish tendensiyasi davom etgani ko‘rinadi [5]. Bu jarayon avvalgi davrlarda to‘plangan ilmiy-restavratsion tajribani umumlashtirish va yangi siyosiy-huquqiy sharoitda madaniy merosni boshqarish usullarini qayta ko‘rib chiqish uchun muhim asos bo‘ldi. Shu tariqa, XX asr davomida muhofaza faoliyatining mazmuni oddiy hisobga olishdan ilmiy tadqiqot, restavratsiya, hududiy nazorat va boshqaruvni qamrab oluvchi kompleks tizimga tomon kengaydi.

Mustaqillik yillarida Buxoro tarixiy merosini muhofaza qilish tizimi yangi huquqiy va xalqaro sharoitda rivojlandi. Buxoro tarixiy markazining 1993-yilda UNESCO Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilishi shahar merosini saqlash masalasiga xalqaro mezonlar asosida yondashishni kuchaytirdi [6]. Bu holat tarixiy markazning alohida binolar yig‘indisi emas, balki yaxlit urbanistik va madaniy muhit sifatida muhofaza qilinishiga e’tiborni oshirdi. Natijada obyektlarning o‘zini saqlash bilan birga, ularning atrofidagi tarixiy muhit, an’anaviy ko‘cha tizimi, hududiy yaxlitlik va yangi qurilishlarning tarixiy qiyofaga ta’siri kabi masalalar ham boshqaruv vazifalariga aylandi.

Milliy huquqiy boshqaruvda 2007-yil 11-sentabrdagi 191-son qaror Buxoro shahrining tarixiy qismidagi madaniy meros obyektlarini muhofaza qilishga doir vazifalarni aniqlashtirishda muhim o‘rin tutdi [7]. Keyinchalik 2010-yil 23-martdagi 49-son qaror asosida Buxoro shahrining madaniy meros obyektlarini tadqiq etish, konservatsiya qilish, restavratsiya qilish va zamonaviy foydalanishga moslashtirish bo‘yicha davlat dasturining qabul qilinishi sohada rejalashtirilgan yondashuvni kuchaytirdi [8]. Ushbu hujjatlar muhofaza ishlarini faqat alohida ta’mirlash tadbirlari shaklida emas, balki ilmiy tadqiqot, loyiha, moliyalashtirish va amaliy ijroni o‘zaro bog‘laydigan tizim sifatida tashkil etishga xizmat qildi.

Buxoro misolida tarixiy-madaniy merosni muhofaza qilish tizimining rivojlanishi uch asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, yodgorliklarni aniqlash va davlat hisobiga olish tizimi shakllandi. Ikkinchidan, ularni ilmiy o‘rganish va restavratsiya qilish maxsus bilim va loyiha hujjatlarini talab etadigan professional faoliyatga aylandi. Uchinchidan, alohida obyektni muhofaza qilishdan tarixiy hududni yaxlit boshqarish tamoyiliga o‘tildi. Aynan shu uch yo‘nalishning o‘zaro uyg‘unlashuvi Buxoro viloyatida madaniy merosni muhofaza qilishning institutsional asoslarini belgilab berdi.

Xulosa qilib aytganda, Buxoro viloyatida madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish tizimi uzoq davom etgan tarixiy va institutsional rivojlanish natijasidir. XX asrning 20-yillarida vujudga kelgan hisobga olish va nazorat mexanizmlari sovet davrida ilmiy-restavratsion yondashuv bilan boyidi, mustaqillik yillarida esa huquqiy boshqaruv va xalqaro talablar bilan yangi mazmun kasb etdi. Mazkur tarixiy tajribani o‘rganish bugungi madaniy meros boshqaruvining shakllanish ildizlarini aniqlash, tashkilotlar faoliyatidagi davomiylik va o‘zgarishlarni baholash hamda hududiy muhofaza tizimining rivojlanish qonuniyatlarini yoritishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Buxoro viloyati davlat arxivi. 836-fond, 1-ro‘yxat, 1-yig‘majild, 1–12-varaqlar.

2. Пугаченкова Г.А. Торговые купола города Бухары. – Ташкент: Узбекистан, 1969. – 8 с.

3. Раҳматуллаев Ю.Р. Ўзбекистон меъморчилик обидалари давлат муҳофазасида. – Тошкент: Ўзбекистон, 1969. – 40 б.

4. Кары-Ниязов Т.Н. Охрана и изучение памятников культуры Узбекистана. – Ташкент: Фан, 1971. – 14 с.

5. Памятники истории и культуры Бухары: сборник статей. Вып. 3. – Бухара, 1994. – 112 с.

6. UNESCO World Heritage Centre. Historic Centre of Bukhara. – URL: https://whc.unesco.org/en/list/602 (murojaat sanasi: 18.09.2026).

7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2007-yil 11-sentabrdagi 191-son “Buxoro shahrining tarixiy qismidagi madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish masalalari to‘g‘risida”gi qarori.

8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 23-martdagi 49-son “2020-yilgacha Buxoro shahrining madaniy meros obyektlarini tadqiq etish, konservatsiya qilish, restavratsiya qilish va zamonaviy foydalanish uchun moslashtirish bo‘yicha davlat dasturi to‘g‘risida”gi qarori.